

PRIKAZ KNJIGE

Dnevnik usmjeren nedostižnom. Svakodnevnica u ženskim zapisima

MARIJA OTT FRANOLIĆ

Zagreb: Disput, 2016, 330 str.

Što učiniti s tolikim ispisanim stranicama dnevnika?! Čini se da ljudi bez dnevnika žive normalnije, zato im dnevnik i nije potreban.” Divna Zečević, 12. svibnja 1998.

Prikaz knjige Marije Ott Franolić, prve naše interpretatorice dnevnika, zapisa Divne Zečević (Osijek, 1937 — Zagreb, 2006), urednice i priređivačice njezinih odabranih dnevnika, započet ću Divninim razmišljanjima o dnevnicima. Naslanjajući se na Gustava Renéa Hockea i njegovu knjigu o europskim dnevnicima (1963.), Divna je 19. travnja 1993. zabilježila: “G. R. Hocke piše da dnevnik nastaje iz straha pred javnošću. Zanimljivo. Možda je u pitanju prije svega – strah uopće, a zatim strah pred javnošću. Čini mi se uvjerljivim da je u pitanju strah pred tuđim, nečim posve tuđim – kao da se čovjek obreo u nepoznatom kraju; ili je kraj divlji i nepoznat ili obratno – čovjek je izgubljen u tom kraju kao divljak.”

Knjiga *Dnevnik usmjeren nedostižnom. Svakodnevnica u ženskim zapisima* prerađena je, i interpretativnim zahvatima nadopunjena, doktorska disertacija Marije Ott Franolić. U njoj autorica interpretira, prije svega, dnevničke zapise Divne Zečević, istaknute folkloristice, proučavateljice pučke književnosti, književne povjesničarke i pjesnikinje, nekoć zaposlene u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Pritom, pored intelektualne dimenzije, autorica naglasak stavlja na svakodnevicu, život dnevničarke. Ono što je u godišnjim i životnim običajima teorijski određeno dihotomijom blagdan i svagdan, ovdje bi se moglo odrediti, ironijski s obzirom na sustave koje Divna kao dnevničarka opisuje – i kuhača i knjiga – dakle, analiza pokriva kućanske, obiteljske obveze dnevničarke kao i njezine profesionalne interese. Stoga nije slučajno što je Marija Ott Franolić upravo za prvu radionicu iz ciklusa nazvanog *Pusti je*

da priča: ženske čitateljske radionice u okviru Noći knjige 2018. odabrala ikonogram žutoga lonca u kojemu su jednakovrijedno smještene i kuhače i knjige, ikonogramski prizivajući vještiju slobodarsku psihonavigacijsku metlu podjednako prisutnu u usmenoj i pučkoj (popularnoj) književnosti. Kontekstualno, Divnin je dnevnik postavljen u suodnos s nekim drugim dnevnicima intelektualki, prije svega s dnevnikom Dragojle Jarnević, a navode se i dnevnički zapisi mnogih drugih autorica, primjerice, Sylvije Plath, Virginije Woolf, Sofije Tolstoj, Susan Sontag, Irene Vrkljan, Marine Cvetajeve, Marthe Ballard.

Čitatelje može osvojiti i autobiografska dimenzija zapisa same autorice Marije Ott Franolić, jer rezultate svojih istraživanja stavlja u kontekst vlastitoga života. Na taj način ona nastoji umanjiti tzv. teror teorije, demonstrirajući kako teorija itekako može biti relevantna u životnoj praksi te može postati izvor spoznaja koje bi u konačnici mogle pomoći čitateljima/čitateljicama. Tom životnošću teorije autorica je analizom dnevničkih zapisa demonstrirala “povezivanje znanosti sa stvarnim životom” (str. 268).

Analizu Divnina dnevnika Marija Ott Franolić određuje kao otvorenu priču o njezinu životu, svojevrstan prijelaz iz autoreferencijalnog u referencijalno, ukratko, iz teksta u život. Pisanje u prvom licu autorica je riješila obrazloženjem da se uporabom prvog lica približava feminističkoj objektivnosti, “koja je, naravno, posve subjektivna, moja” (str. 238). Kao što nadalje autorica ističe: “(...) umjesto pitanja – zašto u znanosti izražavam osobni stav, emocije i svakodnevicu, zanima me – zašto znanosti ne pristupati osobno? Što me u tome priječi? Je li nelagoda povezana s izražavanjem svojega ja u znanosti neka vrsta opresije, kao što misli Kate Zambreno (...)?” (str. 237).

Upravo to skrivanje osobnoga, u želji da budemo, navodno, vjerni idealu objektivne znanosti, priznajem, nedavno me i samu zaprepastilo kada mi je vraćen tekst, članak na doradu jer nije pisan u trećem licu množine, u majestetičkom znanstvenom stilu.

Dakle, u navodno neutralnom stilu, kojim se postiže neka objektivna, vječna, pneumatska misao o tome “da smo pisali”, “da smo zaključili”, kao da je zabranjeno pisati u jednini, pisati sama i sama zaključiti. Podsjetilo me to i na nedavno vraćen tekst, članak na doradu s napomenom da ne smijem izražavati vlastiti angažman, a cijeli je tekst bio napisan iz niše angažirane antropologije, etičke niše o kojoj je već Krleža 1939. godine pisao u *Dijalektičkom antibarbarusu* – o tome kako treba pisati tendenciozno, ali bez tendenciozne fraze.

Autorica ističe kako, igrom slučaja, dnevnik Divne Zečević nije čitala kronološki. U početku je mislila da je 1978. godina početna godina pisanja, no, naknadno je pronašla kutije sa starijim dnevnicima iz 1963. godine, kad je već završila čitanje dnevničkih zapisa koji su nastajali od 1987. do 2006. godine. Tako je prvo dobro upoznala stariju Divnu Zečević, kako navodi, bolesnu i nemoćnu (Parkinsonova bolest). Saznavši da oboljeli od Parkinsonove bolesti umiru polako i bolno, navedenu bol dnevničarka komentira mišlju na smrt: “Pomišljala sam uvijek da će moja smrt biti nagla i oštra kao mač... Znači – bit će sve slično porodu koji je dugo trajao i na kraju – bio je masakr, elementarna sila koja me zgnječila...” (dnevnički zapis 17. ožujka 1998., str. 218). Autorica tematski razvrstava dnevničke zapise na sljedeće topoe: “malograđanska očekivanja koja okolina postavlja pred žene; položaj umjetnica u društvu; ženska starost i bolest te načini na koje ih društvo tretira”, dakle, na osnovne teme: “književni i znanstveni rad, brak i odnos s kćerkom, emocionalnost, potraga za vlastitim identitetom, tekstualno oblikovanje svakodnevnice te starost i bolest” (str. 113). Nakon tematske analize autorica je dnevnik Divne Zečević povezala sa ženskom poviješću kao i vlastitim razlozima pisanja o njoj. Ukratko, riječ je o iznimnoj studiji koja nam je razotkrila jednu drugu Divnu Zečević (uostalom kao i njezin dnevnik), koja se inače bavila *Dnevnikom* Dragojle Jarnević (kao i sâma Marija Ott Franolić), koju smo poznavali uglavnom preko njezinih knjiga o pučkoj književnosti i poetskih svjetova.

Središnji, treći dio knjige posvećen je (tada) neobjavljenim dnevničkim zapisima Divne Zečević, koji obuhvaćaju više od šest tisuća tintom ispisanih stranica. Nastajali su od 1961. do 2006. godine, a objavljeni su 2017. godine. Izbor je to iz dnevničkih zapisa objavljenih godinu dana nakon izlaska njezine knjige u istoj izdavačkoj kući, u uredništvu Marije Ott Franolić. Naime, Divna Zečević pisala je dnevnik 45 godina, od 1961. do 2006. godine. Disputovo izdanje, naslovljeno *Život kao voda hlapi. Izbor iz dnevnika 1961 — 2006.*, sa 648 stranica većeg formata, izbor je iz 6.288 stranica koje je Divna Zečević ispisala u dva rokovnika, 36 bilježnica, na 63 arka papira i u jednom bloku (usp. autoričin uvodnik u izboru iz dnevnika). Na taj način, kao prvi rezultat susreta s dnevnicima Divne Zečević, nastaje knjiga Marije Ott Franolić *Dnevnik ustremljen nedostižnom. Svakodnevnica u ženskim zapisima* (2016.) u izdanju Disputa, da bi godinu dana kasnije isti izdavač objavio i navedeni izbor iz dnevničkih zapisa, tako da je i u ovom izdavačkom pothvatu ostvarena autoričina transgresija iz teksta u život.

Valja spomenuti da su neki dnevnički zapisi prethodno već bili objavljeni. Tako je 1962. Zečević ponudila dnevničke fragmente *Republici*, no tajnik časopisa odgovorio joj je da “dnevnička proza – nije dobra”. Nadalje, u *Odjeku*, 1978. objavljuje izbor zapisa pod naslovom *Listići*, ali pod pseudonimom, koristeći se imenom bake Marije Ružić. Godine 1979. Danijel Dragojević u emisiji Trećeg programa Hrvatskog radija “Poezija naglas”, objavljuje izbor iz Divninih dnevničkih zapisa. Četrdesetak godina kasnije, 2017. godine, izbor iz njezina dnevnika tiskan je u Disputovoj biblioteci “Svagdan”. U komentaru Asje Bakić proglašen je jednim od “najvećih uzbuđenja recentnije hrvatske književnosti” (usp. Zečević: “Ja sam malograđanka koja jedino ne želi da ostane malograđanka”, *Express* 9/398, 2018., str. 80-83 te prikaz Maše Grdešić u časopisu *Narodna umjetnost*, Vol. 55, No. 1, 2018.).

U posljednjem poglavlju knjige, naslovljenom “Otkrivam nešto što već postoji u meni”, Ott Franolić piše “zajedničku žensku biografiju”, odnosno sim-gine-grafiju, u koju uključuje, prije svega, Dragojlinu, Divninu i svoju priču, postavljajući pritom odrednicu žene baveći se duhom (str. 272). Pojam sim-gine-grafija oblikovan je po uzoru na termine sim/bio/grafija čileanske aktivistkinje i pjesnikinje Consuele Rivera-Fuentes te autoginografija feminističke teoretičarke Domne C. Stanton i označava čitanje priča drugih žena usporedno s vlastitom (str. 239). Baš kao što ni Divnin dnevnik nije čitala kronološki, tako je i sim-gine-grafiju o Dragojli, Divni i sebi samoj (Mariji Ott Franolić) ispisala nekronološki (str. 241).

Nakon uvoda “Pronaći sebe u drugoj” slijede četiri cjeline. U prvoj cjelini pod nazivom “Pisati o sebi: voditi kakvo-takvo knjigovodstvo života” autorica predstavlja osnovne postavke teorijske literature o dnevnicima gdje, primjerice, ističe istraživanja Domne C. Stanton koja je postavila pitanje o tome što ženske autobiografije (pritom koristi termin autoginografija) čini ženskima. Stanton drži važnim obilježjem autoginografije i njezinu terapijsku vrijednost, drugim riječima, konstituiranje i otimanje zaboravu ženskog subjekta (str. 61). Navedenu cjelinu autorica završava poglavljem pod nazivom “Tajna komode u Prečkom” u kojemu dokumentira kako je slučajno s Divninim suprugom Petrom Zdunićem pri jednom od dolazaka u njegov stan u Prečkom (nakon Divnine smrti) otkrila kutiju uvezanih araka dnevnika, i to od 1962. do 1978. godine, čime joj se građa udvostručila.

U drugoj cjelini knjige “Prisloniti uho na tekst i oslušivati topot života” autorica se zadržava na transgresiji iz teksta u život, odnosno na dilemi u kojoj

je pred sobom imala tekst, a željela je zapravo analizirati Divnin život (str. 71). Navedeni tekst/poglavlje tematizira poznatu Rimbaudovu postavku iz tzv. *Pisma vidovnjaka* "Ja, to je netko drugi", u kojem francuski pjesnik proglašava potrebu za objektivnim pjesništvom. Autobiografski tekst, dakako, nikada ne može biti posve dokumentaran i historiografski, jer svaki tekst, čim je zapisan, nužno postaje fikcijom. Stoga je dnevniku Divne Zečević odlučila pristupiti kao nefikcionalnom tekstu, povijesnom izvoru iz kojega je moguće dobiti djelimičan uvid u svakodnevni život dnevničarke. Navedeno poglavlje završava izuzetno zanimljivom apoteozom o suodnosu teksta i života, odnosno autoričnim riječima: "Pri analizi i interpretaciji života Divne Zečević na temelju njezina teksta nesuglasice oko iščitavanja života iz njega pomirit ću ovako: Divna je u dnevniku izabrala fotografije iz svoga života. U njezinu je izboru fikcija, a u fotografijama stvarnost" (str. 102).

Treća cjelina knjige "Dnevnik života usremljena k nedostižnom" (naslovljena prema Divninom zapisu "Uvijek je u pitanju dnevnik života, usremljena k nedostižnom" od 18. prosinca 1979.) posvećena je Divninu dnevniku u kojem izdvaja sljedeću misao: "Uvijek nejasni strah da nisam kao drugi ili da to neću biti". Ističući važnu temu njezina dnevnika – pitanje normalnosti, nesrazmjer između vlastitoga ponašanja i onoga koji se smatra društveno prihvatljivim – Ott Franolić detektira autoričin strah od malograđanštine koju ona prepoznaje i u monogamiji. Jednako su tu i njezini bjegovi od obitelji, u mladenačkim danima, gdje je bilo vidljivo da nije trpjela Majčinu (riječi Mama i Tata pisala je velikim početnim slovom) autoritarnu narav (str. 149).

Pored pitanja o osobnom identitetu, Divna također promišlja i svoj nacionalni identitet u vrijeme Domovinskog rata. Kao Srпкиnja pravoslavne vjere koja je živjela u Hrvatskoj/Zagrebu našla se, kako navodi Marija Ott Franolić, između dvije vatre, i prema njezinu mišljenju to je najproturječniji dio dnevnika. I dok je u mladosti odbacivala nacionalizam, kao zaposlenica u Muzeju Srba u Hrvatskoj kada je prikupljala podatke o Srbima zaslužnima za rad Matice hrvatske, među ostalim, kritički je zapisala: "Kakav idiotizam! Srbi koji žive i rade u Hrvatskoj – koji se ovdje rode i školuju hoće da se izdvoje kao nacionalna manjina! Gdje su granice ovoj gluposti?" (22. lipnja 1962., str. 172).

No, kako su tenzije Srba i Hrvata jačale, shvatila je da ipak želi ostati vjerna pravoslavnom identitetu (str. 173). Tako je u dnevniku pod datumom 17. kolovoza 1991. među ostalim zapisala: "Sve su češći slučajevi ubijenih, masakriranih tijela (iz Lovinca, Dalja...) užasi koji pokazuju da kršćanstvo dvije

hiljade godina nije ni za dlaku promijenilo krvoločnu ćud čovjeka. (...) Pričaju neki da se vodi osvetnički rat! Osvete nema. Postoje samo ubojice i žrtve” (str. 465). I nadalje 6. studenoga 1991. godine bilježi kako je za *Vjesnik* 31. kolovoza iste godine napisala tekst “Vrijeme vukodlaka”, i to na poziv za izjašnjavanje o agresiji Srbije na Hrvatsku gdje je istaknula da je problem položaja Srba u Hrvatskoj iskorišten za osvajački rat. Josip Pandurić, u pogovoru dnevnika, zaključio je da je Divna Zečević o političkome rasuđivala kao “politička Hrvatica”, da je Hrvatsku osjećala svojom zemljom te da je “imala apsolutno pravo (i građansku dužnost) svojoj Hrvatskoj u dnevniku prigovoriti mnoštvo onoga što ju je vrijeđalo, mučilo, žalostilo, ali i strašilo”.

I posljednja cjelina knjige pod naslovom “Otkrivam nešto što već postoji u meni” upućuje kako je uistinu riječ o kompleksnom pitanju objave dnevnika Divne Zečević. Stoga Marija Ott Franolić navodi kako bi bilo najbolje objaviti integralni tekst dnevnika, no kako je zbog njezine obitelji, brojnih poznanika/ica i kolega/ica koji se spominju u dnevniku, čija bi privatnost time mogla biti dovedena u pitanje, ipak možda bolje pričekati s objavom integralnog dnevnika. No, kako je riječ o izuzetno otvorenoj spisateljici, bez dlake na jeziku, moglo bi se reći da je nekima ta intima već danas narušena.

Završno, autorica pored svojeg pristupa čitanja iz teksta u život nudi i druge smjernice analize koje bi bilo poželjno napraviti, podastirući pozive na daljnja istraživanja pored apela za objavljivanjem integralne verzije dnevnika. Mogu i možemo reći kako je objavljivanje dnevnika Divne Zečević zaista događaj godine, a navedena knjiga Marije Ott Franolić nesvakidašnje je djelo našega malog kulturnog kruga u najboljem smislu te riječi. S pravom tvrdi Renata Jambrešić Kirin, inače zaposlenica Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu i kolegica Divne Zečević, da je to prva studija kod nas koja dosljedno slijedi princip *standpoint* feminizma o transgeneracijskom iskustvu žena intelektualki. Ili kako to bilježi Maša Grdešić, kao druga recenzentica knjige Marije Ott Franolić, da je knjiga *Dnevnik usremljen nedostižnom. Svakodnevnica u ženskim zapisima* jedinstven poduhvat u hrvatskoj znanosti u književnosti. Istina, da nije bilo Marije Ott Franolić tko zna što bi se dogodilo s dnevnicima Divne Zečević!

Budući da sam ovaj prikaz otvorila Divninim dnevničkim zapisom, dakle, materijalom ovdje iznesene analize Marije Ott Franolić, završavam ga Divninim fragmentom iz 15. travnja 1997. godine koji svjedoči o tom trajnom osjećaju stigmatizacije: “(...) Djeluje sve besmisleno. U književnosti također –

nitko me ne priznaje kao pjesnikinju kao da bi količina broja pjesama i broja zbirki pjesama – mogla ili trebala popraviti moj položaj. Jasno – da me ni u toj većoj produkciji ne bi priznali: nitko me ni ranije nije uvrštavao u preglede poezije, a kamo li tek sada nakon rata kad više ne spadam nigdje!!! (...)"

No, postumno, kako to već kod nas biva, zahvaljujući uredničkim, interpretativnim i prijateljskim, zašto ne reći i feministički – sestričkim, zahvatima Marije Ott Franolić, činjenica je da nijedna povijest dnevnčkih zapisa u hrvatskoj književnosti (u Hockeovu stilu) neće moći zaobići Divnin dnevnik i noćnik, kako bi to kazala Andrea Zlatar. Istina, svi koji smo je poznavali možemo samo strepiti kako nas je doživjela i dnevnički "uteferila". Završno, rekla bih da je to dnevnik neprestanoga osjećanja nepripadanja, osjećanja o tome što znači biti nepriznat/a, osjećaja izazivanja sukoba, kako je to zapisala u prethodno zabilježenom dnevničkom zapisu. Jer kao što je to novinarski promućurno, taktički zamijetio Miroslav Artić na *Arteistu*: "Dnevnički zapisi Divne Zečević otkrivaju puno više, zadiru dublje i otvaraju paralelni svijet manje vidljiv, uglavnom nepoželjan, svijet u sjeni o kojem se nerado govori i često se prešućuje." Da, zaista, na brojnim stranicama Divnina dnevnika/ noćnika izvire ono što se željelo gurnuti pod tepih, misleći (ili vjerujući) da će tako ostati nedostižno.

Krleža je, obarajući se na vlastitu mladenačku praksu pisanja pjesama i na čitavu "tu glupu pisaniju koja traje", pod dnevničkim datumom *Davnih dana* 24. ožujka 1916. autoironijski i aforistički dijagnosticirao da je "čovjek opsjednut dusima nečistijim kada misli da upisujući stvari u svoje glupe teftere zaustavlja neku pojavu prolaznosti".

Pri samom bih kraju dodala dva vlastita mikro-sjećanja na Divnu. Prvo mikro-sjećanje: Divna je divno pušila dugačke cigarete – elegantno, eterično, baš kao što je Filip Latinovicz zamijetio za Bobočku da puši kao čovjek, krvavo. I drugo mikro-sjećanje veže me uz jednu pauzu u Institutu za etnologiju i folkloristiku, na staroj adresi u Zvonimirovoj. Inače, Divna je rijetko izlazila iz svoje sobe – izlazila bi samo po tursku kavu u "kuhinjicu", kako smo svi zvali malu kuhinju "dva na dva" ili po knjige u knjižnicu Instituta. Tom prilikom mi je rekla – a pričale smo o dodijeljenim nam ženskim ulogama – kako ne zna ni sama koliko je tona krumpira ogulila...

Eto, mnoge interpretativne zahvate dnevnika usremljenoga nedostižnom rastvorila je njezina prva interpretatorica, urednica i priređivačica Marija Ott Franolić. Neke poput traumatičnih krasta, a neke kao knjigovodstvo

života. Hvala joj na iznimnom trudu i ljubavi u toj feminističko-sestrinskoj interpretativnoj teoriji i praksi o strahu pred životom. Zaključit ću riječima Gastona Bachelarda: “Strah ne poznaje prošlost, strah poznaje samo sadašnjost...” Baš tako, i divno i strašno, dnevnički govoraše Divna Zečević.

Suzana Marjanić